

МАРГІНАЛЬНЕ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті розглядається сутність маргінальної особистості, періоди маргіналізації українства, деякі аспекти маргіналізації різних ланок апарату адміністративного управління на перехідній стадії формування української державності.

Здобуття Україною незалежності, зміна суспільного ладу, радикальне переосмислення генеральних орієнтирів призвели до кардинальних змін у всій системі суспільних відносин. Стрімко змінюються стандарти життєдіяльності індивіда та соціуму. Відходять у минуле зразки, які ще донедавна вважалися найвищим досягненням людських сил. Відкриваються все нові й нові грані буття людини. При цьому, в умовах постійної необхідності соціальної адаптації, постає небезпека бути відторгнутим швидкозмінюваними процесами соціуму, викинутим на його периферію, виявитися на зламі соціального або за його межами. Маргінальність – одне з таких явищ, термінологічно зафіксованих соціальною філософією лише недавно. Актуальність дослідження проблем маргіналізації українського суспільства на перехідній стадії його розвитку стає очевидною.

Варто зазначити, що вперше у науковий вжиток поняття "маргінальна людина" вводить американський дослідник Р. Парк у роботі "Людська міграція і маргінальна людина" (1928 р.). Він визначав її як стан індивіда, який перебуває на межі двох різних, конфліктуючих між собою життєвих укладів, способів життя, культур, рас. У подальшому свій внесок у дослідження проблем маргінальності зробили Т. Веблен, Е. Стоунквіст, Д. Головенський, А. Фарж, Я. Штумський, Б. Манчіні та ін. Історія вітчизняних розвідок маргінальності починається в кінці 80-х років минулого століття статтями Є. Старикова. До першовідкривачів маргінальності у вітчизняному соціально-філософському просторі можна віднести також А. Атояна, С. Кагермазову, В. Муляра, І. Попову, Є. Рашковського, М. Тьомкіна, К. Феофанова, Н. Фролову, Б. Шапталова, В. Шاپінського та ін. Крім того, потрібно зазначити, що проблема, порушена в цій статті, недостатньо досліджена та має широке поле для подальшої розробки.

Метою дослідження є авторське формулювання сутності маргінальної особистості, виявлення періодів маргіналізації українства, аналіз деяких аспектів маргіналізації різних ланок апарату державного управління на перехідній стадії формування української державності.

Зважаючи на те, що поняття маргінальної особистості неоднозначно розуміється у вітчизняній та зарубіжній науковій думці, визначимо її як поняття, яким соціальна філософія фіксує соціальний статус індивіда, що здійснює свою життєдіяльність на межі соціокультурних середовищ (або за нею), а його особистісна структура є адекватним як відображенням, так і творцем усіх суперечностей цієї межі. Соціальна структура маргінальної особистості характеризується домінуванням у її мотиваційній системі потреби в самореалізації, свободі та індивідуалізації, вираженої в порубіжних формах.

Упродовж більше десяти років розбудови державності в Україні визначились основні, пріоритетні напрями діяльності держави в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах розвитку. У молодій українській державі немало робиться для вирішення першочергових задач, що виникають перед будь-яким соціумом на перехідному етапі його становлення. Можна з великим рівнем достовірності стверджувати, що в Україні вирішено ряд проблем першочергового характеру, без вирішення яких взагалі неможливо говорити про державність. Ці досягнення загальновідомі і, на наш погляд, не потребують детального освітлення в нашому дослідженні.

Однак, з точки зору тематики дослідження маргінальної особистості, необхідно констатувати, що в нашій державі, як і в інших пострадянських державах, які отримали незалежність, умови маргіналізації як кожного громадянина, так і різноманітних груп населення є сприятливішими, ніж у країнах зі стабільними системами.

Україна, як і будь-яка інша країна світу, прагне досягти найвищого рівня розвитку. Щоб реалізувати цю мету в житті, потрібно, в першу чергу, осмислити своє реальне місце у світовій спільноті. Відомо, що світ умовно поділений на два полюси – країни "золотого мільярда" і периферію світового господарства. Різниця в рівнях життя в цих країнах складає 86 : 1 і говорить про величезне розшарування країн світу за стандартами життя.

Як стверджує М. Павловський, структуризація суспільства має різні аспекти. З одного боку, *культурний нематеріальний аспект* світового суспільства веде до диференціації його на рівні цивілізації. При цьому для Заходу характерним є експансія масової культури та знищення національних традицій і звичаїв. З другого боку, *культурний матеріальний аспект* ділить країни світу на три групи за рівнем їх технологічної культури. На першому, найвищому щаблі об'єднуються (кооперуються) держави, які, як правило, виготовляють складну, наукоємну продукцію. Другий, нижчий щабель займають країни індустріального типу, для яких залишається енергота металоемне виробництво, хімія, сільське господарство; як правило, це екологічно небезпечні та важкі технології. Третій щабель займають країни – постачальники енергоносіїв, сировини, дешевої робочої сили та інтелектуального потенціалу [1: 182-183].

Природним є запитання: На якому щаблі знаходиться Україна? Як це впливає на рівень маргіналізації українців?

Не секрет, що на початку 90-х років Україна була серед лідерів у своєму технологічному розвитку. Досягнення в рівні розвитку ракетно-космічних технологій, матеріалознавстві, математиці та кібернетиці, літако- та суднобудуванні, важкому машинобудуванні, окремих видах військової техніки та ін. не викликають сумніву.

Україна, крім того, займала провідні позиції в Європі з виробництва промислової та сільськогосподарської продукції. Все це дало можливість забезпечити достатньо високий рівень життя людини в Україні. За розрахунками М. Павловського, з урахуванням виплат із фондів суспільного споживання, виділення дотацій на м'ясо й інші продукти харчування, підтримки низьких цін на житлово-комунальні послуги, енергоносії та інші товари й послуги першої необхідності реальна оплата праці працівників України в 1990 році знаходилась у межах 700-800 доларів на місяць. Це всього в 1,5-2 рази менше від середньої оплати праці в розвинутих країнах [1: 195-196]. На рубежі тисячоліть вона знизилась в Україні до близько 40 доларів на місяць. Це сталося за рахунок значного зниження економічного потенціалу України. Цей факт можна підтвердити масою цифр, які загальновідомі. Підкреслимо, що такі різкі зміни матеріального становища величезної маси людей відбулися за дуже короткий відрізок часу – трохи більше одного десятиріччя. Це не могло не стати міцною базою маргіналізації українського суспільства.

Перехідний стан українського суспільства розгортає процес маргіналізації як всеосяжне, широкомасштабне явище втрачання соціальними суб'єктами своєї ідентичності та переходу до стану невизначеності. В Україні руйнується один тип соціальної структури і формується інший. Цей болісний процес супроводжується утворенням нової системи взаємовідносин між соціальними групами. Складається нова система соціальних інститутів. Такі фактори, як зміна соціально-політичного ладу, розпад держави, значна зміна свого економічного становища (в бік якісного погіршення або якісного покращення), значною мірою вплинули на формування нового світогляду, світогляду роздвоєності. Адже в перехідному стані сучасного українського суспільства або ще, або вже не існує чітких меж різних соціальних груп та спільнот, змінюються їхні норми та цінності, стилі життя. В сьогоденнішньому українському перехідному суспільстві, наприклад, втрачено групові ідентичності таких великих груп, як колгоспне селянство, робітничий клас, радянський народ. Однак на рівні індивідуальної свідомості й досі існують поняття колгоспника, радянської людини, робітника. Для більшості людей суспільство втратило колишню чітку структурованість, для пересічного українця переважна частина соціального простору є доволі розмитою. Можна стверджувати, що в певному сенсі фактично все українське суспільство можна назвати маргінальним.

У процесі маргіналізації українського суспільства умовно можна виділити чотири періоди. *Перший* з них – період побудови радянського суспільства (1917 – кінець 80-х років минулого століття). Цей період характеризується величезними зрушеннями в народному господарстві, які зумовили гігантські масштаби міграції, урбанізації, зміни соціального статусу маси людей. Основними чинниками формування маргіналів радянського типу є: масове переселення сільських жителів (особливо молоді) до міста, яке не супроводжувалося паралельним створенням відповідної соціальної інфраструктури; значне відставання в запровадженні у виробництво нових технологій, що призводило до значного поширення примітивних форм праці; руйнування громадянського суспільства; деградація інституту сімейних відносин; соціально-психологічне декласування багатьох прошарків суспільства; відчуження особистості та інші. В результаті дії цих чинників протягом довгого часу формувалася людина з подвійною, а часом і з потрійною мораллю: в думках – одне, в розмовах – інше, а в практичних вчинках – третє.

Другий період – час "горбачовської перебудови" (середина 80-х – початок 90-х років минулого століття). Цей період характеризується гігантськими зрушеннями, насамперед соціально-психологічного характеру. Серед основних чинників формування маргіналів цього періоду варто назвати: боротьбу за владу на всіх її рівнях за участю величезної кількості авантюристів від політики. Її наслідком став розрив взаємодії різних гілок влади через порушення старої системи економічних, політичних, соціальних та духовних зв'язків і відсутність нових. Врешті це призвело до політичного хаосу в країні, а потім і її розпаду. На час горбачовської перебудови припадає і початок економічної нестабільності. Пересічний громадянин був приголомшений потоком однонаправленої інформації. Це паралізувало його свідомість, заважало відділити зерна раціонального (які, безумовно, були присутні в цей період) від сміття авантюристичного. Суспільна думка була спрямована на критику минулого, суспільна дія – на його руйнування, а питанням, як будувати майбутнє, мало хто переймався. В результаті дії цих чинників протягом короткого часу сформувалася людина "розчарована". У короткий строк вдалося зруйнувати систему цінностей, яка формувалася і діяла досить довгий час.

Третій період – період "первинного накопичення капіталу" (початок – кінець 90-х років минулого століття). Цей період маргіналізації українського суспільства зумовлений процесами революційної модернізації суспільства. Надзвичайно високі темпи маргіналізації в цей період пов'язані з трансформацією соціального становища в першу чергу багатьох груп економічно активного населення, особливо працівників з достатньо високим соціально-професійним статусом. Вони вимушені були шукати нові об'єкти прикладання сил – часто далекі від попередньої професії. Основними чинниками створення нових маргінальних груп в цей період можна назвати: активний процес руйнування соціальних зв'язків та традиційних соціальних інститутів (у тому числі економічних інститутів, інститутів влади, а також значною мірою інституту сім'ї); широкомасштабна суперечність між моральними цінностями та засобами їх досягнення в сучасному суспільстві, що призводить до небувало швидкої деградації суспільства; невинновано низькі темпи модернізації у сфері економіки, політики, соціальній сфері та сфері культури, які пояснюються слабкістю, некомпетентністю, а нерідко і діяльністю ряду представників влади в Україні, яка балансує на межі кримінального кодексу; стихійність процесів переходу до ринкових відносин на "стадії первинного накопичення капіталу", яка призвела до всезагального пограбування ("приватизації") народного, а фактично – нічийного на цей період майна; надзвичайно високі темпи майнової поляризації населення, збагачення невеликої за відсотковими показниками кількості людей і загальне значне збідніння маси громадян при фактичній відсутності середнього класу, який є стабілізуючим фактором будь-якого суспільства.

Четвертий період – період відносної стабілізації (кінець 90-х років – до теперішнього часу). Цей період характеризується початком вирівнювання показників економічного розвитку держави, кристалізації соціальної структури суспільства, формуванням відносно сталих соціальних відносин, відносною адаптацією маси людей до свого злиденного становища. Однак основними чинниками, що продовжують підтримувати високий рівень маргіналізації українського суспільства, є: зростання майнового розшарування та бідності величезної маси людей при фактичній відсутності середнього класу; високий рівень безробіття та зайнятості не за своїм фахом; зміни в галузевій структурі економіки та поглиблення регіональної диференціації; фактична невизначеність перспектив розвитку суспільства; низька компетентність управлінських рішень на всіх рівнях влади; надзвичайно високий рівень корупційності.

Характер трансформаційних процесів в Україні робить явище маргінальності дещо специфічним. Ця специфічність проявляється в тому, що виникають різні типи адаптації до маргінальної ситуації, яка склалась у нашому суспільстві. Звідси і різні типи соціальної поведінки суб'єктів маргіналізації. Під впливом різних трансформаційних змін суспільної структури більшість людей втратили той соціальний статус, соціальні зв'язки, соціальне середовище, а також систему ціннісних орієнтирів, які вони мали до початку реформ. Це спонукало їх до пошуку нового соціального середовища, зв'язків, нових ціннісних орієнтирів. У цьому аспекті необхідно відзначити, що таке становище відіграло не тільки негативне, а й позитивне значення. Воно примусило велику частину людей проявити активність, творчість, наполегливість у пошуку свого місця в новій соціальній структурі. При цьому особливий інтерес викликають тенденції розвитку, що сприяють у перспективі формуванню середнього класу в Україні. А відомо, що чим більший прошарок середнього класу в суспільстві, тим стабільнішим є саме суспільство.

Стверджуючи всезагальну маргіналізацію українського суспільства, все ж необхідно підкреслити, що її рівень для суб'єктів маргіналізації є різним. Він залежить від рівня трансформації, деформації або руйнування структур суспільства та зв'язків і відношень між суб'єктами маргіналізації. І. Попова виділяє кілька "зон" підвищеної маргінальності, тобто тих сегментів ринку праці, аспектів соціального життя, в яких концентрується підвищений рівень соціально-професійної маргінальності для російського суспільства, які повною мірою віддзеркалюються і в українському суспільстві. За галузями економіки – галузі, в яких значно зменшилася кількість зайнятих (легка, харчова, вугільна промисловість, бюджетні організації науки, культури, освіти, підприємства ВПК, армія та ін.); за регіонами – трудозбиткові, депресивні; за формою власності – зони підвищеного ризику в організації та веденні власної справи (малі та середні підприємства); за соціально-демографічними характеристиками – люди середнього та похилого віку, випускники шкіл, вищих навчальних закладів, неповні та багатодітні сім'ї [2: 66].

Звернемося до аналізу деяких основних маргінальних груп сучасного українського суспільства. Серед них – управлінські структури всіх рівнів. У транзитний період існування державності в Україні надзвичайно гостро відчувається невірність таких проблем сучасного державного будівництва, як створення *ефективного* державного апарату та побудова інших складових частин політичної системи суспільства. Основними ознаками такого діагнозу є нескінченні кризи у всіх сферах життєдіяльності суспільства; деградація суспільної моралі, очевидні прояви якої стали характерними і для вищих ешелонів влади; прихід до влади цілої маси людей, діяльність яких має кримінальні ознаки, сповзання України до рівня найбільш корумпованих країн світу. За розрахунками президента Центру ринкових реформ В. Ланового, корумповані українські чиновники щорічно присвоюють 80-90 млрд. гривень [3: 44]. Неважко підрахувати, що ця сума дорівнює майже двом річним бюджетам України. У результаті – порушення зв'язків громадянина з державою, яка зумовила значну недовіру людей до державних інституцій. "Держава, – стверджується в ст. 3 Конституції України, – відповідає перед людиною за свою діяльність" [4: 4]. Однак, більшість людей, як підкреслює М. Шульга, посилаючись на дослідження, проведені в січні 2001 року фірмою "Соціс", негативно або в кращому разі нейтрально сприймають державу. Так, лише близько 3 % опитаних відчувають щоденну турботу про них з боку держави, а 63 % респондентів вважають, що держава відвернулася від них. Крім того, у цей кризовий період держава більшою мірою втратила авторитет і повагу з боку пересічного громадянина, ніж країна. Так, за даними того ж опитування, 67 % респондентів стверджують, що вони дорожать українським громадянством [5: 16-17].

Навіть поверхневий погляд на персональний склад державних управлінських структур усіх рівнів говорить про те, що абсолютна більшість з них займали керівні посади ще при тоталітарному радянському режимі, набуваючи досвіду роботи в старих умовах. Це, звичайно, не могло не відбитися на формуванні їх управлінської психології та стилю управлінської діяльності. Інша ж частина людей, що прийшли до влади на хвилі перебудовних процесів, взагалі не мала досвіду управлінської роботи, але мала великий досвід боротьби, руйнування і, посівши певні посади у владних структурах, продовжували боротися, руйнувати. Завдяки своїй агресивності, наполегливості, яка межує з нахабством, вони добивалися в цій боротьбі та руйнуванні досить вагомих результатів, відвойовуючи собі все вищі посади. Особливо яскраво цей процес проявлявся в третьому періоді маргіналізації українського суспільства (див. вище).

Нові умови існування суспільства, особливо на перехідному етапі його існування, вимагають нових методів, підходів, нестандартних ідей у вирішенні проблем, що постають на шляху державотворення. Однак такий маргінальний статус великої маси управлінців неминуче відобразився на функціонуванні всіх без винятку ланок державного апарату. Про це говорить і майже щорічна зміна урядів на чолі з їх керівниками через свою некомпетентність. Про це говорить законотворча робота парламенту (особливо попередніх скликань), яка, як підкреслюють О. Юлдашев та Ю. Мірошніченко, не має ознак наукової обґрунтованості, чіткої керованості, а тому є спонтанною, стихійною. В результаті – вічні дискусії, що велися навколо величезної маси "підвішених у повіт-

рі" життєво важливих для держави законів, гальмування з проведенням судово-правової, пенсійної, податкової і багатьох інших реформ [6: 42]. Відсутність правової бази веде до неузгодженості рішень, які приймаються різними (а іноді й одними і тими ж) гілками влади та управлінськими структурами як на макро-, так і на мікрорівні. Про це говорить і робота місцевих органів влади, результатом роботи якої дуже часто бувають невирішені проблеми місцевого характеру.

Головна проблема тут, як підкреслює академік Академії політичних наук України О. Бабкіна, полягає в узгодженні об'єктивних потреб суспільного розвитку з інтересами окремих соціальних груп, і перш за все "еліти" [7: 38]. Іншими словами, узгодження політики та моралі. У вирішенні цієї суперечності, як підкреслює А. Нахичеванлі, може бути три шляхи. Перших два безальтернативно визнають пріоритет або моралі, або політики, третій робить спробу намітити способи їх співіснування [8: 30]. Шлях цей довгий і важкий. Він вимагає багато часу та терпіння. Це шлях формування громадянського суспільства як носія моральних норм і протидії свавілля владних структур. У цьому процесі обов'язково слід враховувати особливості процесів демократизації українського суспільства та певну слабкість демократичних ідеалів і цінностей, характерних для України. На думку О. Бабкіної, вони полягають у: розумінні демократії як необмеженої свободи, приниженні ролі державного регулювання суспільними процесами, нерозвиненості соціальної структури та громадянського суспільства; невизначеності домінуючих цілей розвитку; фактичній департизації народу України при наявності більш ніж ста політичних партій; низькому рівні громадянської культури населення [7: 38].

Розвинене громадянське суспільство є джерелом політичної активності мас. Воно обмежує свавілля владних структур у відношенні до народних мас та конкретного громадянина. Тобто є основним фактором демаргіналізації управлінського апарату. Саме громадянське суспільство вносить у політичну систему демократичні риси і властивості, вносить дух звільнення особистості від державного диктату. Громадянське суспільство надає суспільному устрою стабільності та сталості при зміні будь-якого уряду і навіть при політичних кризах.

Очевидно, що Україна повинна стати на шлях інтенсивного розгортання громадянського суспільства, якого у нас довгі роки не існувало в цивілізованих формах. Тоталітарна влада суттєво реформувала його природу, але не могла знищити зовсім. На думку В. Муляра, громадянське суспільство в нашій країні деформувалось, придбало поряд з нормальними міжособистісними, міжгруповими зв'язками і скривлені, патологічні. Світовий досвід показує, що становлення зрілого громадянського суспільства в Україні затягнеться на десятиріччя, хоча деякі його елементи та структури вже сьогодні стають опорою для становлення сильної демократичної влади [9: 29].

У маргінальності управлінських структур, безперечно, є і позитивні аспекти. Адже маргінальність характеризується не тільки негативними ознаками. Вона – це і джерело активності, ініціативи, творчості. Як широкі народні маси, так і багато політиків поступово починають усвідомлювати, що руйнування тоталітарної державності не супроводжувалось уявленнями про напрямки створення нової демократичної, соціальної державності, що без сильної, некорумпованої держави неможливо здійснити позитивні перетворення в економічній, політичній, соціальній сферах життя, поліпшити моральний клімат у суспільстві. А розуміння ситуації – це перший крок до її виправлення. Пересічний українець завжди був оптимістом і продовжує вірити, що його майбутнє значною мірою залежить від нього самого і від його народу. Саме вони повинні "підштовхнути" владу до рішучих дій по наведенню порядку. В цьому процесі український інтерес має стати домінуючим у діяльності управлінців.

Таким чином, важливою особливістю явища маргінальної особистості є її чітко виражений практичний характер. Маргінальна особистість як соціальний феномен є не просто пасивним відображенням усієї складності суспільних суперечностей того чи іншого соціуму. Вона фокусує ці проблеми і конститує їх у реальній життєдіяльності суспільства, суспільних груп, прошарків, індивідів. Маргінальна особистість – це лакмусовий папірець загального стану соціуму, виражений у конкретній життєдіяльності людей. Маргінальна особистість – це реальність. Це така реальність, якої не може уникнути жодне суспільство на будь-якому етапі свого розвитку. Маргінальні явища неможна ігнорувати, оскільки вони є досить впливовим фактором функціонування соціуму. Адже саме в явищі маргінальної особистості віддзеркалюються її суспільні проблеми, які пов'язані з фактом реального чи уявного буття свободи людини, суспільного конституювання індивідуальності, її громадського та владного заохочення чи осуду. Маргінальна особистість – явище, яке фактично оголює складну систему взаємовідносин у суспільстві, і в цьому її особлива значущість. Проблема маргінального у сфері управління є перспективною для подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Павловський М.А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політика, соціологія). – К.: Техніка, 2001. – 312 с.
2. Попова И.П. Новые маргинальные группы в российском обществе // Социс. – 1999. – № 7. – С. 62-71.
3. Дробноход Н.И. Омраченная Украина: найдем ли выход? // Персонал. – 2003. – № 4-5. – С. 40-51.
4. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
5. Шульга М. Національна і політична маргіналізація за умов системної кризи // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 5-20.
6. Юлдашев А., Мирошніченко Ю. Социальный менеджмент: к вопросу о национальной доктрине реформирования общества // Персонал. – 2002. – № 5. – С. 42-46.
7. Бабкина О. Роль государства в реформирующейся политической системе // Персонал. – 2002. – № 4. – С. 37-42.
8. Нахичеванлы А. Мир политики: ценностные измерения // Персонал. – 2003. – № 3. – С. 30-32.

9. Муляр В.І. Загальна політологія: Курс лекцій. – Житомир: Полісся, 1994. – 116 с.

Матеріал надійшов до редакції 20.12.2004 р.

Маслов А.А. Маргинальное в сфере административного управления.

В статье рассматривается сущность маргинальной личности, периоды маргинализации украинства, некоторые аспекты маргинализации различных звеньев аппарата административного управления на переходной стадии формирования украинской государственности.

Maslov A.A. Marginal in a Sphere of Public Administration

The article shows the main principles of marginalization, the periods of Ukrainian marginalization, some aspects of marginalization in different branches of public administration at the transitory stage of Ukrainian state foundation.